

Abduraxmonov Yodgorbek Abdulaziz o'g'li

Toshkent shahar Shayxontohur tuman

102-sonli kimyo va biologiya fanini chuqurlashtirib

o'qitishga ixtisoslashtirilgan umumta'lim maktabi

o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari

UMUMTA'LIM MUASSASALARI BOSHQARUVINING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim muassalarining boshqaruvida nazariy asoslar, nazariyalar hamda tarixiy asoslar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maktab, boshqaruv, tashkilot, maqsad, strategiya.

Boshqaruv tushunchasi tor ma'noda biror-bir tashkilot maqsadini aniqlash va unga erishish uchun zarur bo'lgan rejalashtirish, tashkil etish va nazorat jarayonlarining foyda keltirishi, samara berishi, faoliyat yo'nalishini to'g'ri tanlay bilish, qarorlar qabul qila olishga hamda uning boshqarilishini nazorat qilishga va bu jarayonning borishiga bog'liq bo'ladi. Boshqaruv nafaqat korxonada doirasida, qolaversa, butun bir jamiyat, davlatni o'z tanlagan yo'li maqsad va intilishlariga yetaklovchi, iqtisodiyotni kuchli, barqaror ishlovchi mexanizmga aylantirishda muhim ta'sir etuvchi kuch hisoblanadi. Boshqaruvni jam'iyatning iqtisodiy negizi bilan bog'lab, shu bilan birga boshqaruvning ikki tashkiliy-texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy tomonlarini hisobga olgan holda o'rganish lozim. Tashkiliy-texnikaviy boshqaruv aniq iste'mol qiymatini olish uchun mahsulot tayyorlashda mehnat taqsimoti va kooperatsiyasi bilan ajralib turadi. Ijtimoiy-iqtisodiy boshqaruv mavjud ishlab chiqarish munosabatlari bilan bog'liq bo'lib, boshqaruv maqsadlarini belgilaydi. Tashkiliy-texnikaviy boshqaruv mehnat unumdorligi va ishlab chiqarish samaradorligining oshishi uchun sharoit yaratishga imkon beruvchi faoliyat turidan iboratdir. Ijtimoiy-iqtisodiy boshqaruvning maqsadi ishlovchilar samarali mehnat qilishi uchun sharoit yaratish, ulam ijtimoiy himoya qilishning ishonchli umumdavlat tizimini shakllantirish, bandlikni ta'minlash va aholining kam ta'minlangan qatlamlarini qo'llab-quvvatlashdan iboratdir.

Boshqaruvning mohiyati ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar darajasi, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi va iqtisodiy aloqalarning murakkablashuvi bilan kengayib boradi. Boshqaruv ishlab chiqarish jarayonida ishlab chiqarish vositalariga mulkchilikning turli shakllari mavjud bo'lgan sharoitda ishlab chiqaruvchilar o'rtasida raqobatni shakllantirish, foydani maksimalashtirishga qaratilgan bo'lsa, u butun bir iqtisodiy tizimda ishlab chiqarish evaziga jamiyat ehtiyojini qondira oladigan bozor infratuzilma elementlari va ularning o'zaro aloqasini ta'minlovchi mexanizmning barqaror ishlashiga, har bir fuqaro, guruh, uyushma, tashkilot va muassasalar manfaatlarini e'tiborga olgan holda ularning jahon sahnasida o'z o'rniga ega bo'lishiga qaratilgan bo'ladi. Boshqaruvning asosini obyektiv iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa qonunlarga asoslanuvchi huquqiy ilmiylik tashkil etadi. Bu qonunlarni o'rganish va ularning aniq vaziyatlarda namoyon bo'lishini hisobga olgan holda xo'jalik rahbarlari respublika iqtisodiyotini boshqarishning strategiya va taktikasini belgilaydilar.

Uning amalga oshirilishi turli sohalarda olib boriladigan islohotlarga va boshqariladigan vazifalarga nechog'lik bog'liq bo'ladi.

Ijtimoiy siyosiy sohada:

- ma'muriy-buyruqbozlik, avtoritar tuzum mexanizmidan va tuzilmalaridan qutulish;
- davlat qurilishining demokratik huquqiy tamoyil va me'yorlariga o'tish;
- fuqarolik jamiyatiga o'tishning poydevorini qurish va boshqalar.

Ijtimoiy-iqtisodiy sohada:

- iqtisodiy faoliyatga erkinlik berish;
- mulkchilikning xilma-xilligi;
- narx erkinligini ta'minlash;
- raqobat kurashiga o'tish;
- ko'p tarmoqli iqtisodiyotga hamda bozor munosabatlariga o'tish va boshqalar.

Ma'naviy sohada:

— mustaqil va yangicha fikrlovchi kishilarni tarbiyalash, aqidabozlik va o‘ta siyosatlashgan mafkura hukmronligidan qutulish.

Xalqaro munosabatlar sohasida:

— butun dunyo taraqqiyotidan ajralib qolishdan, o‘zini chetga olish¹dan va unga qarshi turishdan voz kechish;

— jahon hamjamiyatiga kirib borish va teng huquqli hamkorlikka yo‘l ochish. Bozor munosabatlariga o‘tish ishlab chiqarish va bozorning samarali o‘zaro ta‘sirini, davlat boshqaruvi va korxonalarining o‘z-o‘zini boshqarishning mutanosib nisbatda bo‘lishini ta‘minlovchi takomillashgan iqtisodiy mexanizmini yaratishga yo‘naltirilgandir.

Har qanday fan o‘z predmeti, nazariyasi va uslublariga egadir. Predmet fanning qaysi sohaga tegishli ekanligini belgilaydi. Nazariya bu sohada ro‘y beradigan jarayon va hodisalarning ro‘y berish qonuniyatlarini aniqlaydi. Izlanish usullari nazariyadan kelib chiqqan holda kishilar ilmiy va amaliy faoliyati qanday amalga oshirishini ko‘rsatib berishi, fanning shu sohasida hodisalarni umumlashtirish va o‘rganishning turli vositalari va usullari tizimini ishlab chiqishi lozim. Boshqaruv predmeti xo‘jalik yuritishning barcha darajalarida boshqarishning qonunlari (qonuniyatlari), tamoyillari va munosabatlarini o‘rganishdan iboratdir. Boshqaruv munosabatlari ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismi bo‘lib, turli iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy, mehnat, psixologik va boshqa ko‘rinishlarda bo‘ladi. Boshqaruv munosabatlari boshqaruv qo‘l ostidagi xodimlar o‘rtasidagi aloqa va o‘zaro ta‘sirining murakkab majmuyini ifodalaydi, demak, boshqaruv bu, eng avvalo, kishilarni boshqarishdir. Boshqarish usullari kishilarni, jamiyatni obyektiv ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish qonunlari talablarini bajarishga undaydi. Ular aniq bir usul, uslub, maqsadga erishish yo‘lini ifodalaydi. Demak, boshqaruv uslubi — ishchi va xodim larga, umuman, boshqarish obyektiga qo‘yilgan maqsadga erishish jarayonida ularning faoliyatini muvofiqlashtirishning maxsus izlanish usullari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Tizim usuli boshqaruv muammolarini yechishda ishlatiladi va tizimning butunligiga asoslanadi. Taraqqiy etgan davlatlarda tizimli-majmual, tizimli-tarkib, tizimli-funksional, tizimli-kommunikatsion va boshqa ko‘rinishlari mavjud.

2. Izlanishning majmual usuli voqealarni va ularning bir-biri bilan bo‘lgan aloqalarini faqat ushbu fan usuli bilan emas, balki boshqa xil hodisalarni o‘rganuvchi fanlar bilan o‘rganadi.

3. Izlanishning tarkibiy usuli murakkab hodisalarni bo‘laklarga ajratishdan iborat.

4. Vaziyatli yondashish — boshqaruv faoliyatining maqbul usullarini ichki va tashqi sharoitga qarab belgilash.

5. Integratsion yondashish usuli boshqa usullar ko‘rsatkicilarini hisobga olish asosida boshqarish hisoblanadi.

6. Modellashtirish - boshqariluvchi obyektning boshqarish turli sxema, grafik va chizmalar, xomaki materiallar tayyorlash yordamida boshqarish usuli.

7. Matematik yondashuvda optimal qaror qabul qilish maqsadida matematik uslublar va kompyuterlar keng miqyosda qo‘llanadi.

8. Kuzatish usuli, bu boshqaruv obyektiga to‘g‘risidagi ma‘lumotni rejali, ilmiy, uyushtirilgan asosda to‘plash usuli.

9. Eksperiment - boshqarish asosida boshqariluvchi obyektga nisbatan namunaviy tajribadan o‘tgan usullarni qo‘llash.

Bulardan tashqari, boshqaruvning eng asosiy bilish uslubi dialektik uslub bo‘lib, u boshqaruvga o‘rganilayotgan ijtimoiy hodisalarning mohiyatini ochishga yordam beradi. Boshqarish usullarini ta‘sir etishning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra: ma‘muriy-tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy-psixologik va huquqiy shakllarga ajratish mumkin. Boshqaruv mahorati uning barcha uslublarini egallash, ularni to‘g‘ri baholab qo‘llash, har bir aniq vaziyatda eng samaralisini topish qobiliyatiga ega bo‘lishdan iboratdir.

Ilmiy usulning boshqaruv muammolariga muntazam ravishda qo‘llanilishi ilmiy boshqaruvning asosi bo‘lgan. Ammo boshqaruv tafakkuri maktabi yaqinda kelib chiqqan. Boshqaruv ilmi Ikkinchi jahon urushi davrida Angliyada olimlar guruhi fuqarolar mudofaasi va o‘t ochish pozitsiyalari inshootlarini optimal joylashtirish, kemaga qarshi bombalarni portlatish chuqurligini va transport karvonlarining konvoyini optimizatsiyalash kabi murakkab harbiy masalalarni yechish topshirig‘ini olganda paydo bo‘lgan. 50-60-yillarda uslubiyot yangilanib, bir qator o‘ziga xos usullarga aylanib sanoatda muammolarni yechishda va har xil vaziyatlarda qaror qabul qilishda kengroq ishlatila boshladi. Bugungi kunda boshqaruv ilmining model va usullari quyidagi masalalarni hal qilishda ishlatiladi: shaharlarda transport oqimlarini boshqarish va aeroportlarda harakat jadvalini optimizatsiyalashda, universitetlarda sinf va auditoriyalar ish jadvalarini tuzishda, supermarket va univermaglarda g‘amlangan mollarni boshqarishda, mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishda, turli xil mahsulotlarning reklamasiga xarajatlarini taqsimlashda, moddiy ta‘minlashni rejalashtirishda, zavodda turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun asbob-uskunalar va mehnat resurslarini taqsimlashda, mavsumga beysbol bo‘yicha oliy liganing o‘yin jadvalini tuzishda va h.k. Boshqaruv ilmining markaziy joyi tashkilot rahbarlarini tashkilotni bir butun holdagi narsa sifatida uning manfaatlari uchun tashkilot tarkibiy qismlarining o‘zaro munosabatlari bilan bog‘liq muammolarni hal qilishda ilmiy asos bilan ta‘minlashdan iborat. Bu hamma tashkilotlar uchun muhimdir, lekin bu tamoyilni yirik tashkilotlarda qo‘llash ixtisoslashtirishning yuqori darajasi tufayli qiyin bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Wilhelm, T., 2013. How principals cultivate: Shared leadership. Educational leadership. Journal of the Department of Supervision and Curriculum Development, N.E.A, 71 (2), pp. 62-66
2. Djurayev R.X. Turg‘unov S.T. Ta‘lim menejmenti. Toshkent. “Voriz-nashriyot”, 2006. – 119-122 b.
3. Qurbonov Sh., Seytxalilov E. Ta‘lim sifatini boshqarish. T.: “Turon-Iqbol”: 2006. – 308 b.
4. Po‘latov Sh. Talim menejmenti yoxud ta‘lim muassasasini ilmiy-metodik boshqarish strategiyasi. “Yosh kuch”. Toshkent – 2019. – 56 b.